

SOSYOLOJİDE DEĞERLİ BİR KAYBIMIZ: DOĞAN ERGUN'UN ANISINA

Ufuk Özcan

Özet: Doğan Ergun Türkiye'de sosyal bilimlerde yöntem alanında boşluğu dolduran akademisyenlerden biridir. Türk sosyolojisine yaptığı katkılarında biri de Türk üniversitelerinde o zamana kadar yeterince önemsenmeyen bilgi sosyolojisi alt dalının ders programı çerçevesinde işlenmesine ön ayak olmasıdır. Ergun, entelektüel gelişimi boyunca liberalizme, Ortodoks sosyalizme ve Batıcılığa olduğu kadar, muhafazakarlığa ve otoriter milliyetçiliğe de mesafeli ve eleştirel bir tutumla yaklaşmıştır. Sosyal bilimlerde pozitivist, evrenselci ve aşırı nomotetik yaklaşımlarla arasına mesafe koymuştur. Yöntem sorununu sosyal bilimlerin merkezine yerleştiren Ergun, yöntemi kurama önceleyen, kuramı ikincilleyen bir bakış açısına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Doğan Ergun, Sosyal Bilimlerde Yöntem, Türk Bireyi, Bireycilik, Kamuculuk, Kamucu Zihniyet

OUR VALUABLE LOSS IN SOCIOLOGY: IN MEMORY OF DOĞAN ERGUN

Ufuk Özcan

Abstract: Dogan Ergun is one of academics that fills the gap in the field of method in the social sciences in Turkey. One of his contributions to Turkish sociology is to pave the way for the study of the sociology of knowledge sub-branch which has not been given enough importance in Turkish universities until then. Throughout his intellectual development, Ergun has approached liberalism, Orthodox socialism and Westernism as well as conservatism and authoritarian nationalism with a distant and critical approach. He has distanced himself from positivist, universalist and extreme nomotetic approaches in social sciences. Ergun, who places the problem of method at the center of social sciences and he has a perspective that prioritizes the method and subordinates the theory.

Keywords: Dogan Ergun, Method in Social Sciences, Turkish Individual, Individualism, Publicism, Public Mentality

SOSYOLOJİDE DEĞERLİ BİR KAYBIMIZ: DOĞAN ERGUN'UN ANISINA

Ufuk Özcan

Doğan Ergun, akademik eleştirelilik, özgünlük, özerklik ve entelektüel hayata sıradışı katkı gibi olumlu değerlerden bahsedildiğinde ülkemizde ilk akla gelebilecek isimlerden biridir. Ne yazık ki bu değerlerin ciddi bir anlam aşınmasına uğradığı bir dönemden geçi-yoruz. Geçtiğimiz hafta kaybettiğimiz bu saygın biliminsanını kimliği, kişisel özellikleri ve düşünceleri itibarıyla belirli yönleriyle tanıtmak, düşünce hayatımızı kuşatan karanlık per-denin sıyrılması için küçük de olsa bir vesile olabilir.

Doğan Ergun 1932 yılında Konya'nın Akşehir ilçesinde dünyaya gelir. İlk ve ortaokulu Akşehir'de, liseyi Afyon'da tamamlar. 1951'de yükseköğrenim görmek amacıyla İstanbul'a gelir ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Filolojisi bölümüne kayıt yaptırır. Bölümden mezun olmadan 1954 yılında Fransa'ya gider ve Aix Üniversitesi sosyoloji kürsüsünde yüksek eğitimine devam eder. Mezuniyetinden sonra Fransa'nın gözde bilim kurumlarından Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi (Centre National de la Recherche Scientifique -CNRS)'ne bağlı sosyoloji kürsüsünde araştırmacı sosyolog olarak çalışmaya başlar. CNRS'nin, aynı nitelikte olmasa bile şeklen, Türkiye'deki TÜBİTAK benzeri bir kurum olduğunu belirtelim. Dokuz yılı aşkın bir süre Fransa'da yaşadığı dönem Ergun'un entelektüel ve bilimsel gelişiminde önemli bir evre sayılabilir. Bu dönemde Fransız akademisinde ve kamuoyunda nüfuzunu giderek artıran Marksist tartışmalardan dolaysız bir biçimde etkilendiğini düşünebiliriz. Türkiye'ye döndükten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlar. Bir süre sonra Ankara Ordu Dil Okulu'nda yedek subay olarak askerliğini yapar. Askerlik dönüşü, bir yandan Gazi Eğitim'deki görevini sürdürürken diğer yandan Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde sosyoloji öğretim görevlisi olarak çeşitli dersler vermeye başlar. Hacettepe yeni kurulmuş bir devlet üniversitesidir (1967); kurumsal donanım itibarıyla nitelikli hocalara ihtiyaç vardır. Doğan Ergun bu üniversitenin Sosyoloji Bölümü'nde ders programının oluşturulmasına ve bilimsel metodolojinin belirlenmesine ciddi katkıda bulunur. Önemli katkılarından biri de, Türk üniversitelerinde o zamana kadar yeterince önemsenmeyen bilgi sosyolojisi alt dalının ders programı çevrevesinde işlenmesine ön ayak olmasıdır.

O yıllar, üniversiteli gençliğin ülke ve dünya sorunları karşısında politik duyarlılık sergilediği yıllardır. Ama eşzamanlı olarak üniversitede yeniden cadı kazanlarının kaynatılmaya başladığı bir önemlidir. Doğan Ergun, üniversitede döndürülen ihbar kampanyası, damgalama ve entrikalar sonucu 1968 yılında Gazi Eğitim'deki görevinden uzaklaştırılır. Hemen hemen aynı yıllarda İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde de tasfiyeler gerçekleştirilmiş ve Muzaffer Sencer, Oya Sencer (Baydar), Yakut (Sencer) İrmak gibi genç akademisyenler görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Oya Sencer (Baydar) Doğan Ergun'un kürsüsünde göreve başlar. Ancak ülkenin karmaşık siyasi atmosferi bir türlü durulmamaktadır. 12 Mart 1971'de ordu sivil yönetime el koyar ve üniversite üzerinde ağır bir siyasi vesayet kurulur. Giderek ağırlaşan koşullar altında 1973 yılında Doğan Ergun, mimlenmiş diğer hocalarla birlikte Hacettepe Üniversitesi'ndeki görevinden uzaklaştırılır. Oya Sencer

(Baydar) için sürgün yılları başlarken, Doğan Ergun -kişisel yetenek ve donanımına aykırı düşecek bir şekilde- MEB bünyesinde öğretmenlikle görevlendirilir. Uzun yıllar boyunca ortaokul seviyesinde Türkçe öğretmenliği yapmak zorunda kalacaktır.

1978 yılında Cumhuriyet Halk Partisi iktidara gelir. On yıllık bir zoraki sürgünden sonra Ergun'un liyakati yeniden anlaşılmıştır. CHP hükümetinin Kültür Bakanı olan Ahmet Taner Kışlalı tarafından Bakanlığa Başdanışman olarak atanır. 1991 yılında aynı bakanlıktan danışman olarak emekli olur. Görevini yetkinlikle yerine getirdiğini düşünüyorum. Hele ki devletin sonraki dönemde "Kültür İşleri"ne neoliberal bir işletme mantığıyla bakışını göz önünde bulundurduğumda emsalsiz değerde işler yaptığını söyleyebilirim. 90'larda ANAP hükümetinin Kültür Bakanlığı koltuğunda oturan sorumsuz bir Bakanın "Kültür bir devlet işi olamaz. Devlet kültür işlerinden tamamen çekilmelidir" sözü kulaklarımda çınlıyor. Bu bakımdan Doğan Ergun'un kültürün gelişmesi yönündeki sorumlu gayretleri bugün gözümde daha büyük bir anlam ve değer kazanıyor.

Kısa süren akademik hayatına ve insanı hayrete sürükleyen öyküsüne rağmen Doğan Ergun ömrünün sonuna kadar sosyolojiden kopmamış, ülke sorunları üzerinde ciddiyetle düşünmüş ve çeşitli telif eserler yazmayı sürdürmüştür.

Ergun'un sosyal demokrat eğilimiyle tanınan Mümtaz Sosyal'a yakınlık duyması, sosyalist-gerçekçi romancı Kemal Tahir'in görüşlerini önemsemesi onun örtük politik ilgi ve yönelişleri hakkında bir ipucu verir. Ergun, entelektüel gelişimi boyunca liberalizme, Ortodoks sosyalizme ve Batıcılığa olduğu kadar, muhafazakarlığa ve otoriter milliyetçiliğe de eşit derecede mesafeli ve eleştirel bir tutumla yaklaşmıştır. Ergun'un kişiliğinden ödün vermeyen saygın ve bağımsız kişiliği, devletin, belediyelerin ya da şirketlerin kapısında proje avcılığı yapan oportünist, kaypak, yandaş, memur-sosyolog tipine ne kadar da aykırı düşmektedir...

Yöntem Anlayışı

Marx'ın "insan denen özel türün doğa bilimi tarihtir" sözü, insan bilimlerinde teori ile tarih bağının kaçınılmazlığına işaret eder. Ne var ki, tarihi ve sosyolojiyi doğa bilimleri örneğinde bilimler olarak tarif ederek konumlandırmanın ciddi sakıncaları vardır. Doğan Ergun da bu sakıncaların farkındadır ve sosyal bilimlerde pozitivist, evrenselci ve aşırı nomotetik (yasakoyucu) yaklaşımlarla arasına mesafe koyar.

Yöntem sorununu sosyal bilimlerin merkezine yerleştiren Doğan Ergun, çeşitli metinlerinde Marksist diyalektik yöntemden ve tarihsel materyalist kuramdan hareket etmektedir. Ancak yöntem anlayışı itibarıyla diyalektik yönetime daha yakın olmasına rağmen tarihsel materyalist kurama daha mesafeye yaklaşmıştır. Bunun nedenini, yöntemi kurama önceleyen, kuramı ikincilleyen bir bakış açısına sahip olmasına bağlayabiliriz. Ergun'un, diyalektik yönetime ve tarihsel materyalizme dogmatikçe bağlanmak yerine onları yorumlama ve geliştirme çabası içinde olduğu iddia edilebilir. Ergun'un kaleme aldığı metinler genellikle bilimsel yönetime, bilgi ve bilim sosyolojisine, kolektif bilinç olgularına, bilişsel (cognitive) süreçlere, kimlik ve kişilik olgularına, maddi olmayan kültüre, eğitim sorunlarına, başka deyişle üstyapısal formlara ilişkindir; Türkiye'nin tarihsel, toplumsal ve ekonomik yapısının temel özelliklerine dair kuramsal metinler üretmekten belki de bilinçli olarak uzak durmuştur.

Doğan Ergun'un sosyoloji anlayışının merkezinde tarihsellik yer alır. Öyle ki, geçmiş serüveni göz önüne almayan, tarihsiz bir sosyoloji mümkün değildir. Bir toplumun somut özellikleri ve özgüllüğü ancak onun tarihselliği içinde anlaşılabilir. Bununla beraber tarih tek başına yeterli değildir. Ergun'un sosyoloji pratiği felsefi birikimden de yararlanmayı şart koşar. Sosyal bilimlerde yöntem felsefe bilmekle başlar. Sosyolojinin de felsefi dayanaktan yoksun bir şekilde gerçek anlamda yapılamayacağını altını çizer. Ama hangi felsefe? Bu soruya verdiği cevap farklı metnlerinin ışığı altında anlaşılabilir. Şu kadarını belirtelim ki Ergun, bilimsel materyalist felsefeyi incelemektedir. Ergun'un sosyolojisi bu iki temel dayanağa sahiptir ama üçüncü bir dayanağı daha vardır: Kültür ve zihniyet. Son çalışmalarında maddi olmayan kültürün ve kimliğin analizine daha ağırlıklı bir yer vermiştir. Bu alanda oldukça özgün sayılabilecek bir senteze ulaştığını iddia etmek mümkündür.

Ergun, sosyal bilimlerde yöntemsel bireyciliğin bilim dışılığına yönelik olarak anlamlı tezler öne sürmüştür. Son dönemde neoliberal küreselleşme ve postmodernizmin de etkisiyle sosyal bilimlerin bütün disiplinlerinde revaç bulan bireyci, minör ve tikelci yöntem ve yaklaşımların onun metinleri önünde değerlendirilmesi anlamlı olacaktır.

Yöntemsel Temel: Sosyoloji-Tarih İlişkisi

Son yıllarda Türkiye'de sosyologlar arasında tarihe yönelmek ve toplumun geçmişine ilgi göstermek açısından bir canlılık yaşandığı göze çarpıyor. Bu bakımdan Şerif Mardin'in yanında Baykan Sezer ve Doğan Ergun'un çalışmaları önem arz eder. Sosyolojinin tarihle yakın ilişki içinde olması gerektiği konusunda üç sosyologun tutumları arasında ortak paydalar bulunabilir. Ancak salt bu açıdan, tarihsel bir sosyoloji anlayışına bağlılık açısından bakıldığında yakın geçmişte adları öne çıkan başka sosyologlar da vardır. Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Mümtaz Turhan, Cahit Tanyol, Muzaffer Sencer, Sencer Divitçioğlu, Yalçın Küçük gibi isimler tarihle daha az ilgili değildirler. Ancak tarih anlayışları ve tarihe yaklaşım tarzları açısından değerlendirildiğinde aralarındaki bariz farklılıklar görülebilecektir. Sözcüleri Mardin'in yakın dönem Türk düşünce tarihi çalışmaları (Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerle ilgili olanları) yöntemsiz bir tasvir girişiminden öteye geçememiştir. Mardin'in Türk toplum tarihine ilişkin analitik çalışmaları ise, içerdiği yoğun ve karşılaştırmalı tarih bilgisine rağmen, Türk toplumunun tarih içindeki rolünün açıklanması çabasıyla yoksun kalmış, belirli yapısal özelliklerin çözümlenmesiyle sınırlı kalmıştır. Doğan Ergun ise tarih-sosyoloji ilişkisinin önemine metodolojik açıdan dikkat çekmesine karşılık Türk toplum tarihinin sorunları üzerine kapsamlı ve bütünlüklü çalışmalara girişmemiştir. Doğan Ergun'un eserleriyle kıyaslandığında, tarihsel ve çatışmacı sosyoloji geleneği çerçevesinde ele alınabilecek Baykan Sezer'in metnlerinin kapsamı oldukça geniştir.

Doğan Ergun, hiç kuşkusuz, son dönemde Türkiye'de hakim sosyolojik metin üretme tarzına karşı sağlam dayanaklara sahip ve derin bir eleştirelilik barındıran tavrıyla dikkat çeken bir sosyologumuzdur. Bugün sosyoloji kürsülerinde tarihsel bakış açısını önemseyen, sosyoloji ile tarih arasındaki kopmaz ilişkinin ayırıcılığı olan, tarihsel diyalektiği metodoloji anlayışının merkezine yerleştiren az sayıda sosyolog vardır. Ergun, sosyolojide bir zamanlar hakimiyet kuran işlevselcilik, yapısalcılık, pozitivism gibi tarihselliği dışlayan ve toplumların özgünlüğü/özgüllüğü düşüncesini reddeden evrenselci metodolojilere daima kuşkuyla yaklaşmıştır. Bu tercihini ve yöntemsel duruşunu akademik yaşamının en kritik

dönemi olan asistanlık yıllarından bu yana değiştirme gereği duymamış olması da, vurgulanması gereken bir noktadır. Ergun, ülkemizde örneklerine sıklıkla rastlanan -değişen döneme göre metodoloji değiştirme zafiyeti gösteren- kaypak sosyolog tipine hiç uymamaktadır. Ne var ki onun bütün çabası tekil bir doğrucu hassasiyetin yansımasından öte gitmemiş, eserleri layık olduğu ilgiyi görmemiş, belirli bir okur kitlesine ulaşmış olsa bile yeterince anlaşılıp değerlendirilememiştir. İlk basımlarının üzerinden yıllar geçmesine rağmen *Sosyoloji ve Tarih, Yöntemi Bulmak, Türk Bireyi Kuramına Giriş* kitapları bazı yönlerden hala güncel ve yararlıdır.

Marksist klasiklerden ve neo-Marksist literatürden oldukça etkilenmesine karşılık, Doğan Ergun ekonomik determinizmin Türkiye'nin toplumsal yapısını ve kültürünü açıklamak için yeterli olmadığını fark eden nadir sosyal bilimciler arasında yer alır. Onun gözünde ekonomik yapı ve sınıf eksenli analizler Türkiye'nin tarihsel gelişimini ve bugününü anlayıp açıklamak için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Ergun Türkiye'nin kendine özgü ulusal kültür öğelerinin toplumsal yapının şekillenmesinde belirleyici olduğunu düşünerek çalışma alanını bu mecraya yöneltmiştir. *Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik* adlı kitabında altını çizerek vurguladığı gibi, Türk toplumu Batılılaşma doğrultusunda iki yüz yıldır gösterilen onca çabaya rağmen Batılı toplum özellikleri göstermemektedir. Türk toplumunun karakteristik özelliği, Batılı toplumların bireyciliğine karşı, kamucu bir zihniyeti temsil etmesidir. Bu zihniyetin arka planında yüzyıllara yayılan ve mutlak devlet gücü ile tahkim edilip pekiştirilen kamu mülkiyeti anlayışı yatmaktadır. Anadolu halkları yüzlerce yıl boyunca toprak ve arazilerin ağırlıklı bir bölümünün kamuya (hazineye) ait olduğu, bireysel mülkiyetin oldukça sınırlı kaldığı bir siyasi ve iktisadi yapının belirleyiciliği altında yaşamışlardır. Batı'da ekonomi, sınıf ilişkileri ve kültür alanı devletten görece özerktir, toplum içinde derin sınıf ayrımları söz konusudur ve en azından yüksek sınıflar arasında bireyin gelişmesine izin verir. Türkiye'de ise hemen her alanda bireyin bir aktör/özne olarak gelişmesini mümkün kılmayan yapılar vardır. Devlet toplumun biçimlenmesinde birincil derecede etkilidir. Klasik sistemin kunulu düzeneği içinde temel ayrım devlet ile toplum (devletlü sınıf ile reaya/köylü), başka deyişle havas ile avam arasındadır. Kültür de bu temel ayrıma paralel olarak ikiye ayrılmıştır: Yazılı kültür/şifahi kültür ya da Divan edebiyatı/Halk edebiyatı şeklinde. Devlet, elinde bulundurduğu veya temerküz ettiği güç ve zenginlikle tartışılmaz bir konumda yer alır. Devletlü sınıf (asker veya sivil bürokrasi) ayrıcalıklı, yönetici ve öncü sınıftır. Bu nedenle Türkiye'nin Batı örneğinde kapitalistleşmesi mümkün olmadığı gibi, toplum da kültürünü kendi dinamikleriyle şekillendirmekte zorlanmıştır. Doğan Ergun, Batı ile Türkiye arasında yaptığı kıyaslamada liberal-bireyci anlayışın karşısına kamucu-kolektivist-devletçi anlayışı çıkarır. Ancak onun yaklaşımı, bireyi toplum içinde eritmeyi amaçlayan, "biz" duygusuna dayalı klasik devletçi-milliyetçi (Gökalpçi) yaklaşım da aykırı, hatta ters düşmektedir. Ergun'un yaklaşımının özgünlüğünü en iyi biçimde *Sosyoloji ve Eğitim* adlı kitabında görebiliriz. Bu eser, Türkiye'de eğitimin can alıcı sorunlarına işaret etmekle beraber çözüm yolları da öneren değerli bir kaynaktır.

Doğan Ergun 71 Cuntasının hışmına uğrayanlardan biriydi. Solcu olarak damgalanmıştı ve bunun bedelini ödedi. Üniversitede baskı ortamı sürerken, Ankara gibi talihsiz bir şehirde ayazda kaldı, kendisine adeta vebalı muamelesi yapıldı, sözleri önemsenmedi,

kıyıda yaşamak zorunda bırakıldı. Ama başına gelenleri hiçbir zaman şahsına yönelik haksız bir muamele olarak görmedi, kişisel mağduriyet edebiyatı yapma gereğini de duymadı. Bugünün akademisyenlerinin onun tecrübesinden çıkaracağı pek çok ders var.

Ergun -kuşkusuz- kamucu, toplumcu, demokrat bir sosyologdu. Milliyetçisinden muhafazakar-İslamcısına, sosyalistinden liberaline kadar siyasal yelpazedeki herkesin Amerikancı küreselleşme dalgasına teslim olduğu son otuz yılda Ergun gibi kamucu-toplumcu tutumunu ısrarla koruyan kişilerin sayısı parmakla sayılacak kadar azaldı. Bu bir avuç kişi de dinazor olarak görüldü, kitapları tozlu raflara terk edildi. Yeni dönemde akademik ve entelektüel mesainin ana gündemini anti-komünist, kamusalılık karşıtı, sistematik ve bütünsel düşünceye karşıt bireyci ve minör yaklaşımlar belirler hale geldi. En geniş anlamıyla *socius*'un/toplumun ve kamunun çıkarını gözetmek normalde her sosyologdan beklenmesi gereken bir tutum iken, sosyologlar artık özel çıkarların, şirketlerin, şirketleşen belediyelerin, sermaye, yüksek statü ve prestij sahibi cemaat ve tarikatların, küçük grupların, etnik-merkezci örgütlerin çıkarlarını temsil eder hale geliyorlardı. Daima kamucu/toplumcu bir yaklaşım sergilemesine ve kamu çıkarının önceliğini savunmasına karşılık, Doğan Ergun bireyi de oldukça önemsiyordu. Bu, şüphesiz burjuva anlamda bir birey değildi; bireyin özerk iradeyle, şahsiyetle, rasyonel bilinçle ve kamusalılıkla takviye ve tahkim edilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu anlamda *Türk Bireyi Kuramına Giriş* adlı kitabı kendi alanında biriciktir, değerli bir klasiktir.

Ayrıca Doğan Ergun "sosyal bilimlerde yöntem" denilince ilk akla gelmesi gereken akademisyenlerden biriydi. Birçoklarının "sosyal bilimci" veya "sosyolog" olarak başta yaptığı kişilerin, uyguladıkları "araştırma tekniğinden" "yöntem" olarak bahsetmesini yadırgamış ve yöntemsizliklerini kıyasıya eleştirmiştir. Yöntem başka şeydi, teknik ise bambaşka şey. Bu açıdan *Yöntemi Bulmak* adlı kitabı sosyoloji kütüphanemizde özel bir yerde durmaktadır ve sosyal bilimlerde yetişmekte olan öğrenciler tarafından dikkatle okunmalıdır.

Doğan Ergun hocayla son görüşmem yedi-sekiz yıl önce İstanbul'da düzenlenen bir toplantıda ve Atatürk Havalimanı'nda oldu. Ankara'ya dönerken kendisine eşlik etmiştim. Son derece mütevazı ve heyecanlı, bir o kadar da dopdolu bir insandı. Aynılırken, 60'ların sonlarında ve askeri cunta yönetimi sırasında üniversitede kendisinin ve meslektaşlarının başına gelen üzücü olayları anlatmak istediğini ima etti. Anlıyordum ki kendisinin ve meslektaşlarının başına gelenler onun ruhunda hiç silinmeyecek izler bırakmıştı; paylaşmak istiyordu, belki de bir nebze yükünü hafifletmek... Bu konuda kendisiyle uzun uzun sohbet etmek istediğimi söyleyerek bir dahaki sefere Ankara'da buluşmayı önerdim. Memnuniyetle kabul etti. Ankara'ya gitme fırsatını bulamadım. Bu görüşmemiz gerçekleşmediği için şimdi üzülüyorum.

Türkiye'de sosyoloji birçok hasletleri olan, iyi birikimli bir hocasını kaybetti. Yerinin kolay dolmayacağını sanıyorum. Ama bıraktığı eserleriyle yeni kuşaklara ışık tutmayı sürdüreceğinden de hiç kuşku yok. Ardından selam, sevgi ve saygı ile.